

הלכות תשובה

מצות עשה אחת. והוא: שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויחודה.
ובאור מצוה זו ועקריו הנגזרים עמה בגזירה,
בפרקים אלו:

פרק ראשון

א כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא-תעשה, אם עבר
אדם על-אחת מהן, בין בודונו בין בשגגה – כשיעשה תשובה
וישוב מחטאיו, חייב להתנדות ל' לפני האל, ברוך-הוא, שנאמר:
איש או-אשה כי יעשו מקל-חטאת האדם... והתנדו את-חטאתם
אשר עשו (כמדבר ה, ו-ו) – זה ודוי דברים. ודוי זה – מצות
עשה. כיצד מתנדת? אומר: „אנא, השם! חטאתי, עויתי, פשעתי,
לפניה ופשיתי כד נכד, והרי נחמתי ובשתי" במעשי, וקעולם איני
חוזר" לדבר זה – ונהו עקרו של ודוי. וכל-המרכה להתנדות
ימאריף בענין זה – הרי זה משבח. וכן בצלי חטאות ואשמות,
בעת שמביאים קרבנותיהם על-שגגתם, או על-זדונם – אין
מתכפר להם בקרבנם עד שיעשו תשובה" ויתנדו ודוי דברים,
שנאמר: והתנדו אשר חטא עליה (ויקרא ה, ה). וכן כל-מחויבי
מיתות-בית-דין ומחויבי מלקות – אין מתכפר להם במיתתם או
בלקחתם, עד שיעשו תשובה ויתנדו. וכן החובל בנכרו והמזיק
קמונו – אף-על-פי ששלם לו מה-שהוא חייב לו – אינו מתכפר
עד שיתנדו וישוב מלעשות כנה לעולם, שנאמר: מקל-חטאת
האדם' (כמדבר ה, ו).

ב שציר המשמלח" לפי שהוא כפרה על-כל-ישראל – כהן גדול
מתנדו עליו על-לשון כל-ישראל, שנאמר: והתנדו עליו
את-כל-עונות בני ישראל (ויקרא טו, כא). שציר המשמלח מכפר
על-כל-עבדות שבתורה: הקלות והחמורות, בין שעבר בודונו בין
שעבר בשגגה; בין שהודע לו בין שלא הודע לו – הכל מתכפר"
בשציר המשמלח, והוא: שעשה" תשובה; אכל אם לא עשה תשובה,
אין השציר מכפר לו אלא על-הקלות. ומה הן הקלות, ומה הן
החמורות? החמורות – הן העבדות שחייבין עליהן מיתת בית-
דין או כרת", ושכונצת שוא" וקרי, אף-על-פי שאין בהן כרת,
הרי הן מן החמורות. ושאר מצוות לא-תעשה, ומצוות עשה
שאין בהן כרת – הן הקלות.

ג בזמן הנה, שאין בית-המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה –
אין שם" אלא תשובה". התשובה מכפרת על-כל-העבדות".
אפילו רשע כל-ימיו ועשה תשובה באחרונה – אין מוזכרין לו
שום דבר מרשעו, שנאמר: ורשעת הרשע לא-יבשל בה ביום
שבו מרשעו (יחזקאל לג, יב). ועצמו" של יום-הכפורים מכפר
לשבים", שנאמר: כי-ביום הנה יכפר עליכם (ויקרא טו, ז).

ד אף-על-פי שהתשובה מכפרת" על-הכל, ועצמו של יום-
הכפורים מכפר – יש עבדות שהן מתכפרות" בשעתן", ויש
עבדות שאין מתכפרות אלא לאחר זמן. כיצד? עבר אדם על-
מצות עשה שאין בה כרת" ועשה תשובה – אינו זן משם עד
שמוחלין" לו, וכאלו נאמר: שובו בני ישראל ארפא" משובתיכם
(ירמיה ג, כב). עבר על-מצות לא-תעשה שאין בה כרת" ולא
מיתת בית-דין ועשה תשובה – תשובה תוקה" ויום-הכפורים
מכפר, וכאלו נאמר: כי-ביום הנה יכפר עליכם (ויקרא טו, ז).
עבד על-כריתות ומיתות בית-דין ועשה תשובה – תשובה ויום-
הכפורים תולין ויסורין הנאין עלי" גזמין לו הכפרה. וקעולם"
אין מתכפר לו בפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורין, וכאלו נאמר:
ופקדתי בלבט פשעם ובנגעים' עונם (תהלים פט, זג). במה דברים
אמורים? – בשלא חלל את-השם" בשעשה שעבר, אכל המחלל
את-השם, אף-על-פי שעשה תשובה והגיע יום-הכפורים, והוא
עומד בתשובתו, וכאו עליו יסורין – אינו מתכפר לו בפרה גמורה
עד שמימות; אלא תשובה, יום-הכפורים ויסורין – ששקתם תולין,
ומיתה מכפרת, שנאמר: ונגלה באזני" צבאות אם-יכפר העון
הזה" לכם עד-תמתנו' (ישעיה כב, יד).

פרק שני

א איזוהי תשובה גמורה? – זה שקא קידו דבר שעבר בו
ואקשר קידו לעשותו, ופרש ולא עשה מפני התשובה", לא
מיראה" ולא מכשולון כח". כיצד? הרי שקא על-אשה בעברה,
ולאחר זמן נתחמד עמה" והוא עומד באהבתו בה ובכח גופו
ובמדינה שעבר בה", ופרש ולא עבר – זהו בעל תשובה גמורה.
הוא ששלמה אמר: וזכר את-בוראך בימי בחולתיה" עד אשר
לא-יבאו ימי הרצה והגיעו שנים אשר תאמר אין-לי בהם חסץ
(קהלת יב, א). ואם לא שב אלא בימי זקנותו, ובעת שאי-אקשר
לו לעשות מה-שהיה עושה, אף-על-פי שאינה תשובה מקצתה –
מועלת היא לו ובעל תשובה הוא. אפילו עבר כל-ימיו, ועשה
תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו – כל-עונותיו נמחלין, שנאמר:
עד אשר לא-תחשף השמש והאור והינח והפוכבים ושבו העבים
אחר הגשם (שם, ב). שהוא יום המיתה. מקלה, שאם זכר בוראו
ושב קדם שמימות – נסלח לו.

ב ומה היא התשובה? הוא: שיעוב החוטא חטאו ויסירו
ממחשבתו ויגמר בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר: יעוב רשע
זרכו וגו' (ישעיה נה, ז). וכן יתנחם על-שעבר, שנאמר: כי אחרי
שובי נחמתי (ירמיה לא, יח). ויעיד" עליו יודע מעצומות" שלא
ישוב קנה החטא לעולם, שנאמר: ולא-נאמר עוד' אליהו למעשה
ידינו (הושע יד, ד). וצריך להתנדות בשפתיו ולומר עונות אלו
שגמר בלבו.

ט אין התשובה ולא יום-הכפורים מכפרין אלא על-עברות שגין אדם למקום, כגון: מי שאכל דבר אסור, או בעל בעינה אסורה וכיוצא בהן; אבל עברות שבין אדם לחברו, כגון: החובל בחברו, או המקלל חברו, או גוללו וכיוצא בהן – אינו נמחל לו לעולם עד שימנע לחברו מה-שהוא חייב לו וירצהו. אף-על-פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחל לו. אפילו לא הקניט את-חברו אלא בדברים – צריך לפי-סו' ולקבץ בו עד שימחל לו. לא רצה חברו למחל לו – מביא לו שורה של שלשה בני-אדם מרעיו ופוגעין בו ומבקשים ממנו. לא נתרצה להם – מביא לו שנה ושלישית; לא רצה – מניחו והולך לו, וזה שלא מחל – הוא החוטא. ואם היה רבו – הולך וקא אפילו אף פעמים עד שימחל לו.

י אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס, אלא נוח לרצות וקשה לקעס; ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחל – מוחל בלב שלם ובגנש תפעה. ואפילו הצר לו וחסא לו הרבה, לא-ינס ולא-יטר – וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון; אבל העובדי-כוכבים ערלי-לב אינם כן, אלא עברתם שמונה נצח. וכן הוא אומר על-הגבוענים, לפי שלא מחלו ולא נתפייסו; והגבוענים לא מבני ישראל המה (שמואל-ב כא, ב).

יא החוטא לחברו, ומת חברו קדם שיבקש ממנו מחילה – מביא עשרה בני-אדם ומעמידם על-קברו ויאמר בסניהם: חטאתי לך אלהי ישראל ולפלוגי זה שפך נדך עשיתי לו. ואם היה חייב לו ממון – יחזירו לירשום. לא היה יודע לו ירשין – גניחנו בבית-דין ויתודה.

פרק שלישי

א כל-אחד ואחד מבני-האדם יש לו זכיות ועונות. מי שזכיותיו יתרות על-עונותיו – צדיק; ומי שעונותיו יתרות על-זכיותיו – רשע. מחצה למחצה – בינוני. וכן המדינה: אם היו זכיות כל-יושביה מרבות על-עונותיהם – הרי זו: צדקת, ואם היו עונותיהם מרובין – הרי זו: רשעה. וכן כל-העולם כלו.

ב אדם שעונותיו מרובין על-זכיותיו – מיד הוא מת ברשעו, שנאמר: על לב עונתו (ירמיה ה, יד). וכן מדינה שעונותיה מרבים – מיד היא אוכזת, שנאמר: וצקת סדם ועמרה כיריבהי וגו' (בראשית יח, כ). וכן כל-העולם כלו: אם היו עונותיהם מרבים מזכיותיהם – מיד הם נשחתים, שנאמר: וירא יי פי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו, ה). ושקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות, אלא לפי גדלם: יש זכות שהיא כנגד כמה עונות, שנאמר: יצן נמצא בו דבר טוב (מלכים-א יד, יג), ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות, שנאמר: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט, יח). ואין שוקלין אלא בדותו של אל בעות, והוא היודע היאך עורכים הזכיות כנגד העונות.

ג כל-המתודה בדברים ולא גמר בלבו לעוב – הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו, שאין השבילה מועלת לו עד שישלף השרץ. וכן הוא אומר: ומודה ועובי – ירחם (משלי כח, יג). וצריך לפרט את-החטא, שנאמר: אבא חטא העם הנה חטאה גדלה ויעשו להם אלהי וזהב (שמות לב, לא).

ד מצרכי התשובה: להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה לפי כחו, ומתרחק הרבה מן-הדבר שחטא בו, ומשנה שמו, כלומר: אני אחר, ואיני אותו האיש שעשה אותם הפעשים, ומשנה מצעו קלם לטובה ולדרך ישרה; וגולה ממקומו – שגלות מכפרת עון, מפני שגורמת לו להקבץ ולהיות ענו ושפל-רוח.

ה ושבח גדול לשב שיתודה ברבים ויודיע פשעיו להם, ומגלה עברות שבינו לבין חברו לאחרים ואומר להם: אמן חטאתי לפלוגי ועשיתי לו כך וכך, ונהיני היום שב ומתנחם. וכל-המתנחם ואינו מודיע, אלא מבסה פשעיו – אין תשובתו גמורה, שנאמר: מבסה פשעיו לא יצליח (משלי כח, יג). במה דברים אמורים? – בעברות שבין אדם לחברו; אבל בעברות שבין אדם למקום אינו צריך לפרסם עצמו; ועזות-פנים היא לו: אם גלם – אלא שב לפני האל, ברוב-הוא, ופירט חטאיו לפניו ומתודה עליהם לפני רבים סתם. וטובה היא לו שלא נתגלה עונו, שנאמר: אשרי גשוי פשע כסוי חטאה (תהלים לב, א).

ו אף-על-פי שהתשובה והצדקה יפה לעולם – בעשרה הנמים שבין ראש-השנה ויום-הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד, שנאמר: דרשו יי בהמצאו (ישעיה נה, ו). במה דברים אמורים? – ביחוד; אבל צבור, כל-זמן שעושים תשובה וצווקים בלב שלם – הם נענים, שנאמר: בני אלהינו בכל-קראנו אליו (דברים ז, ז).

ז יום-הכפורים הוא זמן תשובה לכלי: ליחיד ולרבים, והוא קצת מחילה וסליחה לישראל; לפיכך חייבים הפל לעשות תשובה ולהתנדות ביום-הכפורים. ומצות ודוי יום-הכפורים שיתחיל מערב היום קדם שיאכל – שמה יחגף בסעודה קדם שיתודה. ואף-על-פי שהתודה קדם שיאכל, חוזר ומתודה בליל יום-הכפורים ערבית, וחוזר ומתודה בשחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה. והיכן מתודה? יחיד – אחר תפלתו, ושלית-צבור – באמצע תפלתו, בכרחה רביעית.

ח הודוי שנהגו בו כל-ישראל: אבל אנחנו חטאנו וכו' – והוא עקר הודוי. עברות שהתודה עליהן ביום-הכפורים זה, חוזר ומתודה עליהן ביום-הכפורים אחר, אף-על-פי שהוא עומד בתשובתו, שנאמר: כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נא, ה).

ג פלמי שנתם על-המצוות שפשה ותהה' על-הזכיות ואמר
בלבו: ומה הוצלתי בצעיתך? הלא לא צייתי אותך - הרי
זה אבד את-בגדך ואין מזכירם לו שום זכות בעולם, שנאמר:
צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו (יחזקאל לג, יב) - אין זה
אלא כותהה על-הראשונות. וכשם ששוקלין זכיות אדם וצונותיו
בשעת מיתתו, כך בגל-שנה ושנה שוקלין צונות כל-אחד ואחד
מבאי העולם עם זכיותיו ביום-טוב של ראש-השנה: מי שנמצא
צדיק - נתתם לחיים; ומי שנמצא רשע - נתתם למיתה; והבינוני -
תולין לו עד יום-הכפורים: אם עשה תשובה - נתתם לחיים,
ואם לאו - נתתם למיתה.*

ד אף-על-פי שתקיעת שופר בראש-השנה גזרת הכתוב, רמז
יש בו, בלומר: עורר, ישנים, משנתכם; ונרדמים, הקיצו
ממדתמתכם; וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה; וזכרו בוראתכם;
אלו השוכחים את-האמת בהכלי הזמן ושוגים" כל-שנתם בהכל
נריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והיטיבו דרכיכם
ומעלליכם; ויעזב כל-אחד מקם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא
טובה. לפיכך צריך כל-אדם שיראה עצמו כל-השנה בלה כאלו
תצו זכאי ותצו חייב. וכן כל-העולם - תצו זכאי ותצו חייב.
חטא חטא אחד - הרי הקריע את-עצמו ואת-כל-העולם בלו לב
חובה וגרם לו השחתה. עשה מצנה אחת - הרי הקריע את-עצמו
ואת-כל-העולם בלו לב זכות וגרם לו ולקהם תשובה והצלה,
שנאמר: וצדיק יסוד עולם (משלי י, כה), זה שצדק - הקריע את-
כל-העולם לזכות והצילו. ומפני ענין זה נהגו כל-בית ישראל
להרבות בצדקה ובמעשים טובים וליצטק במצוות מראש-השנה
ועד יום-הכפורים יותר מכל-השנה. ונהגו כלם לקום בלילה
בעשרה ימים אלו ולהתפלל בקמית כנסיות בדברי תחנונים ובדברי
כבושים עד שיאור היום.

ה בשעה ששוקלים צונות אדם עם זכיותיו, אין מחשבים עליו
עון שחטא בו תחלה ולא שני, אלא משלישי ואילך. אם
נמצאו צונותיו משלישי ואילך מרבים על-זכיותיו, אותם שני
צונות מצטרפים ודנים אוהו על-הכל; ואם נמצאו זכיותיו כנגד
צונותיו אשר מעון שלישי ואילך - מעבירים כל-צונותיו ראשון,
ראשון. לפי שהשלישי נחשב ראשון - שכבר נמחלו השנים; וכן
הרביעי הרי הוא ראשון - שכבר נמחל השלישי, וכן עד סופם.
במה דברים אמורים? - ביחוד, שנאמר: הן-כל-אלה יפצלו אל
פעמים שלוש עם-גבר (איוב לג, כט); אבל הצבור - תולים להם עון
ראשון, שני ושלישי, שנאמר: על-שלישה פשעי ישראל ועל-ארבעה
לא אשיבנו (עמוס ב, ו). וכשמשחשבים להם על-דרך זה - מחשבים
להם מרביעי ואילך. הבינונים, אם היה בכלל מחצה צונות שלהם;
שלא הניח תפילין מעולם - דנים אותו כפי חטאו, ויש לו חלק
לעולם הבא. וכן כל-הקשעים שצונותיהם מרבים, דנים אותם
כפי חטאיהם, ויש להם חלק לעולם הבא - שכל-ישראל יש להם
חלק לעולם הבא, אף-על-פי שחטאו, שנאמר: וצמח בכם צדיקים
לעולם יירשו ארץ (ישעיה ס, כא). ארץ זו - משל, בלומר: ארץ
החיים, והוא: העולם הבא. וכן חסידי אמות העולם - יש
להם חלק לעולם הבא.*

ו ואילו הם שאין להם חלק לעולם הבא, אלא נכרתים ואובדים
ונדונים' על-גדל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים:
המינים, והאפיקורסים, והכופרים בתורה, והכופרים בתחית
המתים, ובכיאת הגואל, המוקרים, ומחטיאי הרבים, והפוששים
מדרכי צבור. והעושה צברות ביד רמה בפרהסייה ביהוקים,
והמוקרים, ומסילי אימה על-הצבור שלא לשם-שמים, ושופכי
דמים, ובעלי לשון הרע, והמושף ערלתו.

ז תמשה הם הנקראים מינים: האומר שאין שם אלוה ואין
לעולם מנהיג; והאומר שיש שם מנהיג, אבל הם שנים" או
יותר; והאומר שיש שם רבון אחד, אבל שהוא גוף ובעל תמונה;
וכן האומר שאינו לבדו הראשון וצור לכל; וכן העובד כוכב
או מזל וזלחה, כדי להיות מליץ בינו ובין רבון העולמים. כל-
אחד מתמשה אלו - מין.

ח שלשה הם הנקראים אפיקורסין: האומר שאין שם נבואה
קלה, ואין שם מדע; שמגיע מהבורא לכל בני-האדם;
והמכחיש נבואתו של משה רבנו; והאומר שאין הבורא יודע
מעשה בני-האדם. כל-אחד משלשה אלו - אפיקורוס. שלשה
הם הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה'; אפילו פסוק
אחד, אפילו תבה אחת, אם אמר: משה אמרו מפי עצמו - הרי
זה כופר בתורה. וכן הכופר בפרושה, והוא: תורה שבכתב,
והמכחיש מגידה, כגון: צדוק וביתוס; והאומר שהבורא התלף
מצנה זו במצנה אחרת וקבר בטלה תורה זו. אף-על-פי שהיא
היתה מעם ה', כגון: הנושעים והתגרים. כל-אחד משלשה
אלו - כופר בתורה.

ט שנים הם המוקרים מישראל: המוקר לעברה אחת, והמוקר
לכל-התורה קלה. מוקר לעברה אחת - זה שהחזיק עצמו
לעשות אותה עברה בודו והרגל ונתפרסם בה, אפילו היתה מן-
הקלות, כגון: שהחזק תמיד לקבל ששעטנו, או להקיף פאה,
ונמצא כאלו בטלה מצנה זו מן-העולם אצלו - הרי זה מוקר לאותו
דבר, והוא: שיעשה להקעים. מוקר לכל-התורה קלה - כגון:
החוזרים לדמי העובדי-כוכבים בשעה שגורין גזרה" ונדבק בהם
ויאמר: מה-בצע לי להצב בישאל שהם שפלים ונרדפים, טוב
לי שאדבק באלו שידם תקיפה - הרי זה מוקר לכל-התורה קלה.
י מחטיאי הרבים כיצד? - אחד שהחטיא בדבר גדול, כגון:
נרצעים וצדוק וביתוס; ואחד שהחטיא בדבר קל: אפילו
לכטל מצנת עשה; ואחד האונס אחרים עד שחטאו, כמנשה
שהיה הורג את-ישראל עד שיעבדו עבודת-כוכבים; או שהטעה
אחרים והדיחם.*

יא הפורש מדרכי צבור, אף-על-פי שלא עבר צברות אלא נבדל
מצדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללם, ולא נכנס בצרתם
ולא מתענה במעניתם; אלא הולך בדרך קאחד מגוי הארץ וכאלו
אינו מהם - אין לו חלק לעולם הבא. העושה צברות ביד רמה
ביהוקים, בין שעשה קלות, בין שעשה חמורות" - אין לו חלק
לעולם הבא, והוא הנקרא: "מגלה פנים בתורה"; מפני שהעו מצחו
וגלה פניו, ולא בוש מדברי תורה.

יב שנים הם המוסרין: המוסר חכרו ביד עובד-כוכבים להקרו או להכותו; והמוסר ממון חכרו ביד עובד-כוכבים, או ביד אגס" שהוא לעובד-כוכבים - ושניהם אין להם חלק לעולם הבא. יג משילי אימה על-הצבור שלא לשם-שמים - זה הורדה צבור בתוקה והם יראים ומפחדים ממנו; וכן אתו לכבוד עצמו, וכל-תפציו שלא לכבוד שמים; כגון: מלכי עובדי-כוכבים. יד כל-אחד ואחד מעשרים וארבעה אנשים אלו שפנינו, אף-על-פי שהם מישראל - אין להם חלק לעולם הבא. ויש צרכות קלות מאליה ואף-על-פי-כן אמרו חכמים, שהרגיל בהן - אין להם חלק לעולם הבא, וכדאי הן להתרסק מהן ולהזהר בהן, ואילו הן: המבנה שם לחכרו, והקורא לחכרו בכנויו, והמלביין פני חכרו ברבים, והמתכבד בקלון חכרו, והמבנה תלמיד-חכמים, והמבנה רבותיו, והמבנה את-המועדות, והמחלל את-התקדושים. במה דברים אמורים שקל-אחד מאליה אין לו חלק לעולם הבא? - בשמת בלא תשובה; אבל אם שב מרשעו, ומת והוא בעל תשובה - הרי זה מבני העולם הבא, שאין לה דבר שעומד בפני התשובה. אפילו פטר בעקר כל-ימיו ובאחרונה שב - יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר: שלום שלום לרחוקי ולקרובי אמר יי ורפאתיו (ישעיה נז, יט). כל-הרשעים והמומרים וכיוצא באלו שחורו בתשובה בין בגלוי בין במסמוניות - מקבלין אותם, שנאמר: שובו בנים שובכים (ירמיה ג, כב) אף-על-פי שצדין שובב הוא, שהרי בסתר שב ולא בגלוי - מקבלין אותו בתשובה.

פרק רביעי

א ארבעה ופעשרים דברים מעבדין את-התשובה: ארבעה מהם עון גדול, והעושה אחד מהם אין הקדוש-ברוך-הוא מספיק בידו לעשות תשובה לפי גדל חטאו. ואילו הם: (א) המחטיא את-הרבים, ובכזל עון זה: המעכב את-הרבים מעצשות מצוה; (ב) והמטה את-חכרו מדרך טובה לרעה; כגון: מסית ומדיח; (ג) הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו. הואיל ובנו ברשותו, אלו מחה בו היה פורש - ונמצא כמחטיאו. ובכזל עון זה: כל שאפשר בידו למחות באחרים, בין יחיד בין רבים, ולא מחה אלא גיחם בכשלונם; (ד) והאומר: אהטא - ואשוב; ובכזל זה: האומר: אהטא - ויום-הכפורים מכפר. ב ומהם תמשה דברים הנוצלים ברכי התשובה בפני עושיהם, ואילו הם: (א) הפורש מן-הכפור - לפי שבזמן שיצשו תשובה לא יהיה עמהם ואינו זוכה עמהם בזכות שעושים; (ב) והחולק על-דברי חכמים - לפי שמתקתו גורמת לו לפרש מהם ואינו יודע ברכי התשובה; (ג) והמלציג על-המצוות - שכן שנתבזו בעיניו אינו רודף אחריהן ולא עושהן, ואם לא יעשה - במה יזכה? (ד) והמבנה רבותיו - שדבר זה גורם לו לרחוקו ולקרבו כגחזי, ובזמן שנטרד לא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת; (ה) והשונא את-התוכחות - שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחת גורמת לתשובה. שבזמן שמודיעים לו לאדם תטאיו ומקלימין אותו - חוזר בתשובה, כמו שקתוב בתורה: זכר אל-תשכח את אשר-הקצפת את-י וגו' דברים ט, ז; ממרים הייתם

(שם); ולא-נתן יי לכם לב (שם כט, ג); עם נבל ולא חכם (שם לב, ו). וכן ישעיהו הוכיח את-ישראל ואמר: הוי גוי חטא (ישעיהו א, ד); ידע עור קנהו (שם, ג); מדעתי כי קשה אפה (שם מח, ד). וכן צנהו האל להוכיח לחטאים שנאמר: קרא בגרון אל-תפושך (שם נח, א). וכן כל-הנביאים הוכיחו לישראל עד שתורו בתשובה. לפיכך צריך להעמיד בכל-קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מגעוריו ואהוב להם, שיהא מוכיח לרבים ומחזירם בתשובה. וזה לשונא את-התוכחות אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו, לפיכך יצמד בתטאתיו שהם בעיניו טובים.

ג ומהם תמשה דברים, העושה אותם אי-אפשר לו שישוב בתשובה גמורה; לפי שהם עונות שבין אדם לחכרו, ואינו יודע חכרו שחטא לו כדי שיחזיר לו, או ישאל ממנו למחל לו, ואילו הם: (א) המקלל את-הרבים - ולא קלל אדם ידוע כדי שישאל ממנו בפרה; (ב) והחולק עם גנב - שלפי שאינו יודע גנבה זו של מי היא, אלא הגנב גונב רבים ומכיא לו והוא לוקח. ועוד: שהוא מחזיק יד הגנב ומחטיאו; (ג) והמוצא אבדה ואינו מכריז עליה עד שיחזירה לבצילה; לאחר זמן כשיעשה תשובה אינו יודע למי יחזיר; (ד) והאובל שד" צניים ויתומים ואלמנות. אלו בני-אדם אמללים הם ואינם ידועים ומפרסמים וגולים מעיר לעיר ואין להם מכיר, כדי שיעד שד זה של מי הוא ויחזירו לו; (ה) והמקבל שחד להטות דין - אינו יודע עד היכן הגיעה הטנה זו, וכמה הוא כחה כדי שיחזיר, שהדבר יש לו ברגלים. ועוד: שהוא מחזיק יד זה ומחטיאו.

ד ומהם תמשה דברים, העושה אותם אין חוקתו לשוב מהם, לפי שהם דברים קלים בעיני רב האדם - ונמצא חטא והוא ידמה שאין זה חטא, ואילו הם: (א) האובל מסעדה שאינה מספקת לבצילה - שזה אבק גזל הוא, והוא מדמה שלא חטא ויאמר: כלום אכלתי אלא ברשותו; (ב) המשתמש בעבטו" של עניי - שהעבטו" של עני אינו אלא, כגון קרדס ומחורשה, ויאמר קלבו: אינם חסרים, והרי לא גזלתי אותו; (ג) המסתפל בעריות מעלה על-דעתו שאין בקו כלום, שהוא אומר: וכי בצלתי או קרבתי אצלה? והוא אינו יודע שראית העינים עון גדול, שהיא גורמת לגופן של צריות, שנאמר: ולא-תתורו אחרי לבבכם ואתרי עיניכם (במדבר טו, ט); (ד) המתכבד בקלון חכרו אומר בקבו שאינו חטא, לפי שאין חכרו עומד שם ולא הגיע לו בשת ולא בישו; אלא ערך מעשיו הטובים וחקמתו למול מעשה חכרו או חקמתו, כדי שיגאה מקללו שהוא - מכבד, וחכרו - בזוי; (ה) והחושד בשרים אומר בקבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר: מה עשיתי לו? וכי יש-שם אלא חשד; שמא עשה או לא עשה. והוא אינו יודע שזה עון, שמשים אדם בשר בדעתו כבעל צרכה.

ד אלו האל הנה גוזר על-האדם להיות צדיק או רשע, או אלו הנה שם דבר שמושק את-האדם בעקר תולדותיו לדרך מן-הדרכים, או למדע" מן-המדעות, או לדעה' מן-הדעות, או למעשה' מן-המעשים - כמו שבונים מלכס הטפשים הוברי שמים" - היאך הנה מצוה-לנו על-ידי הנביאים: עשה כה, ואל-תעשה כה! היטיבו דרכיכם, ואל-תלכו אחרי רשעכם! והוא מתחלת בריתו כבד נגזר עלינו, או תולדותיו תמשק אותו לדרך שאי-אפשר לזוז ממנו? ומה-מקום הנה לכה-התורה בזה? ובאינה דין ואינה משפט נפרע מן-הרשע, או משלים שרר לצדיק? המשפט כל-הארץ לא יעשה משפט! ואל-תתמה ותאמר: היאך הנה האדם עושה כל-מה-שיחפץ ויהיו מצויו מסורים לו - וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו, והכתוב אומר: כל אשר-תפס? עשה בשמים ובארץ (תהלים קלה, ו) - יע שהכל חפצו יעשה, ואף-על-פי שמצוינו מסורין לנו. כיצד? בשם שהיוצר תפס להיות האש והרוח עולים למעלה, והמים והארץ יורדים למטה, והגלגל" טובב בעגולה, וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן? שתפס בו - ככה תפס להיות האדם רשותו בידו וכל-מצויו מסורים לו. ולא יהנה לו לא כופה ולא מושך, אלא הוא מצמו ובדעתו שגמנו לו האל, עושה כל שהאדם יכול לעשות. לפיכך דגין אותו לפי מצויו: אם עשה טובה - מטיבין לו, אם עשה רעה - מרעין לו. הוא שהנביא אומר: מיידכם היתה זאת (מלאכי א, ט), גם-הנה כחורו בדרךיהם (ישעיה סו, ג). ובשגן זה אמר שלמה: שמח בחור בילדותו... ודע כי על-כל-אלה וביאף האלהים במשפט (קהלת יא, ט) כלומר: יע שיש בך פת לעשות - וצחיד אמת לתן את-הדין.

ה שפא תאמר: והלא הקדוש-ברוך-הוא יודע כל-מה-שיהיה קדם שיהיה - יע שזה יהיה צדיק או רשע, או לא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק - אי-אפשר שלא יהיה צדיק! ואם תאמר שידע שיהיה צדיק, ואפשר שיהיה רשע - הרי לא ידע הדבר על-בריו? יע שתשובת שאלה זו ארבה מארץ מדהי ורחבה מני, גם, וכמה עקרים גדולים והררים רמים תלויים בה, אבל צריה אמת לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר: כבד בארנו בפרק שני" מהלכות יסודי התורה, שהקדוש-ברוך-הוא אינו יודע מדעה שהיא חוץ ממנו, כבני-אדם שהם ודעתם - שנים; אלא הוא, יתעלה שמו, ודעתו - אמת, ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על-בריו. וכשם שאין פת באדם להשיג ולמצא אמתת הבורא, שואמר: כי לא-יראני האדם וחי (שמות לג, כ) כך אין פת באדם להשיג ולמצא דעתו של בורא. הוא שהנביא אומר: כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נה, ח). וכינון שכן הוא - אין לנו פת לידע היאך ידע הקדוש-ברוך-הוא כל-הברואים והמעשים, אבל גוד בלא ספק, שמעשה האדם ביד האדם, ואין הקדוש-ברוך-הוא מושכו ולא גוזר עליו לעשות כד. ולא מפני קבלת הדת בלבד" נודע דבר זה, אלא באיזה ברירות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנביאה, שדגין את-האדם על-מצויו כפי מצויו: אם טוב ואם רע - וזה הוא העקר שכל-דברי הנביאה תלויים בו.

ה ומהם חמשה דברים העושה אותם ימשך אחריהם תמיד וקשים הם לפרש מהם, לפיכך צריך אדם להזהר מהם שפא ידבק בהם, והם פלם דעות רעות עד מאד, ואלו הן: רכילות, ורשון הרע, ובעל תמה, ובעל מחשבה רעה, והמתחבר לרשע - מפני שהוא לומד ממצויו והם נרשמים בלבו. הוא שאמר שלמה: ורועה כסילים ירוע (משלי יג, כ). וכבד בארנו בהלכות דעות דברים שצריה כל-אדם לנהג בהם תמיד - קל וחמר לבעל תשובה. וכל-אלו הדברים וביוצא בהם, אף-על-פי שמעבדים את-התשובה - אין מונעים אותה; אלא אם עשה אדם תשובה מהם - הרי זה בעל תשובה" ויש לו חלק לעולם הבא.

פרק חמישי

א רשות כל-אדם נחונה: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: הן האדם הנה באחד ממנו לדעת טוב ורע (בראשית ג, כב) כלומר: הן מין זה של אדם הנה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין: שיהא הוא מצמו, בדעתו ובמתן שבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה-שהוא תפס, ואין מי שיעכב בידו מעצמות הטוב או הרע, וכינון שכן הוא - מן ילח ידו" וגו' (שם).

ב אל יעבר במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אמות-העולם רוב גלמי בני-ישראל: שהקדוש-ברוך-הוא גוזר על-האדם מתחלת בריתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן - אלא כל-אדם ראוי לו להיות צדיק במשה רבנו, או רשע בירבעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי, או כלי" או שועי, וכן שאר כל-הדעות. ואין לו מי שיכפהו, ולא גוזר עליו, ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים" - אלא הוא מצמו ומדעתו נוטה לאיזו דרך שירצה. הוא שירמיהו אומר: מפי עקרון לא תצא הרעות והטובי (איכה ג, ח) כלומר: אין הבורא גוזר על-האדם לא להיות טוב ולא להיות רע. וכינון שכן הוא - נמצא זה החוטא הוא המסיד את-עצמו, ולפיכך ראוי לו להכות ולקונן על-חטאיו ועל-מה-שעשה לגפשו ויגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו: מה-יתאונן אדם ח'י? - גבר על-חטאיו (שם, ט). וחסר ואמר: הואיל ורשומנו בידנו, ומדעמנו עשינו כל-הרעות - ראוי לנו לחזר בתשובה ולעזב רשענו, שהרשות עמה בדינו. הוא שכתוב אחריו: נחפשה דרכינו ונתקורה ונשובה עד... (שם, מ).

ג ודבר זה עקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה, שואמר: ראה נחתי לפניך היום את-החיים ואת-הטוב, ואת-הטות ואת-הרע (דברים ל, טו) וכתיב: ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה (שם יא, כו) כלומר: שהרשות בידכם, וכל שיחפץ האדם לעשות ממעשה בני-האדם - עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר: מי-תן והנה לבכם זה להם" (דברים ה, כו) כלומר: שאין הבורא כופה בני-האדם ולא גוזר עליהם לעשות טובה או רעה - אלא הפל מסור להם.

פרק ששי

א פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהם נראים כסותרים עקר זה, ונקשלים בהם רב האדם ויצלה על דעתם מהם: שהקדוש-ברוך הוא גזור על-האדם לעשות רעה או טובה, ושאינו לבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה. והרי אני מבאר עקר גדול, שממנו תדע פרוש כל-אותם הפסוקים: בזמן שאדם אהד, או אנשי מדינה חוטאים, ועושה החוטא חטא שעושה מדעתו ובכחו, כמו שהודענו - ראוי להפריע ממנו. והקדוש-ברוך הוא יודע איך יפריע: יש חטא שהדין נותן שגפרעים ממנו על-חטאו בעולם הזה בגופו או בממונו, או בקניו הקטנים - שנקניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצוות פקדונו הם; וכתוב: איש בחטאו יומתו (דברים כד, טו) - עד שיפשה איש. (יש חטא שהדין נותן שגפרעין ממנו לעולם הבא, ואין לעובר עליו שום נזק בעולם הזה. ויש חטא שגפרעין ממנו בעולם הזה ובעולם הבא.)

ב כמה דברים אמורים? - בזמן שלא עשה תשובה, אבל אם עשה תשובה - התשובה כתרטיס לפני הפרענות. וכשם שהאדם חוטא מדעתו ובכחו, כך הוא עושה תשובה מדעתו ובכחו.

ג ואפשר שייחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיפסן הדין לפני זין האמת, שיהא הפרעון מזה החוטא על-חטאים אלו שעשה בכחו ומדעתו - שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שעשה. הוא שהקדוש-ברוך הוא אמר על-ידי ישעיהו: השמן לב-העם הנה ואנני הכבד וניניו השע פן-יראה בעיניו, ובאנני ישמע ולקבו לבין ושב ורפא לו (ישעיהו ה, י); וכן הוא אומר: ויהיו מלעבים במלצכי האלהים ובזוים דבריו ומתעצמים בגביאיו עד עלות חמת - בצמו עד לאין מרפא (דברי הימים ב לו, טו), כלומר: חטאו בכחו והרבו לפשע עד שנתחייבו למנע מהם התשובה, שהיא המרפא. לפיכך כתוב בתורה: וחזקתי את-לב-פרעה (שמות יד, ד), לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו, שנאמר: הבה נתחכמה לו (שם א, י) נסן הדין למנע" התשובה ממנו עד שגפרע ממנו - לפיכך חזק הקדוש-ברוך הוא את-לבו. ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר: שלח, וצשה תשובה, וכבר אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אין אמה משלח, שנאמר: ואמה וצבדיה ידעתי כי טרם תיראון מפניי: אלהים (שמות ט, ל); ואולם בעבור זאת העצמתיה בעבור הראתה את-כחי ולמען ספר שמי בכל-הארץ (שם, טו) - כדי להודיע לקאי העולם, שבזמן שמונע הקדוש-ברוך-הוא התשובה לחוטא, אינו יכול לשוב - אלא ימות ברשעו שעשה בתחלה בכחו. וכן סיחון - לפי צונות שהיו לו נתחייב למעו מן-

התשובה, שנאמר: כיהקשה: אל היה את-רוחו ואמץ את-לבו (דברים ב, ל). וכן הפנענים - לפי תועבותיהם מנע מהם התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר: כיהמאת: היתה לחזק את-לכם לקראת המלחמה את-ישראל למען הנריקים (יהושע יא, כ). וכן ישראל בימי אליהו - לפי שהרבו לפשע מנע מאותם המרבים לפשע תשובה, שנאמר: ואמה הסבת את-לכם אחרינית (מלכים א יח, לו), כלומר: מנעת מהם התשובה: נמצאת אומר: שלא גזר האל על-פרעה להרע לישראל, ולא על-סיחון לחטא בארצו, ולא על-הפנענים להתעייב, ולא על-ישראל לעבד עבודה-זרה - אלא בקלם חטאו מצדקם וקלם נתחייבו למנע מהם התשובה. ד וכענין זה שואלים הצדיקים והנביאים בתפלתם מאת ה' לפרוע" על-דרך האמת, כמו שאמר דוד: הורני: וירקה אהלך באמתה (תהלים פו, יא), כלומר: אל ימנעני חטאי דרך האמת, שממנה אדע בירקה ויחוד" שמה. וכן זה שאמר: ורוח נדי' בה תסמכני (תהלים נא, יד), כלומר: תניח רוחי לעשות תפילה, ולא יגרמו לי חטאי למנעני מתשובה - אלא תהיה הרשות בקדי' עד שאחזור ואבין ואדע בדרך האמת. ועל-דרך זו כל-הדומה לפסוקים אלו.

ה ומהו זה שאמר דוד: טוב וישר: על-כן יורה חטאים בדרך: בדרך ענוים במשפט, וילמד ענוים ברכו (תהלים כה, ח-ט) - זה ששלח להם נביאים מודיעים להם ברכו ה' ומחזירים אותם בתשובה; ועוד: שנתן בהם כח לקמד ולקבין. שמדה זו בכל-אדם: שכל-זמן שהוא נמשך ברכו התקמה והצדק - מתאנה להם ורודף אותם. והוא מה-שאמרו רבותינו וכוונם לברכה: בא לטהר מסייעין אותו, כלומר: ימצא עצמו געזר על-הדבר. והלא כתוב בתורה: וצבדים וענו אותם (בראשית טו, יג) - הרי גזר על-המצריים לעשות רע: וכתוב: וקם העם הזה וזנה אחרי אליהו גבר הארץ (דברים לא, טו). הרי גזר על-ישראל לעבד עבודה-זרה, ולמה גפרע מהם? - לפי שלא גזר על-איש פלוני הודיע שיהיה הוא הזונה; אלא כל-אחד ואחד מאותם הזונים לעבד עבודה-זרה וזה אלו לא רצה לעבד - לא היה עובד, ולא הודיעו" הבורא אלא מנהגו של עולם. הא למה זה דומה? - לאומר: העם הזה יהיה בהם צדיקים ורשעים. לא מפני זה יאמר הרשע: כבר נגזר עלי שיהיה רשע, מפני שהודיע קמשה שיהיה רשעים בישראל. בענין שנאמר: כי לא יחזל אביון מקרב הארץ" (דברים טו, יא), וכן המצריים - כל-אחד ואחד מאותם המצרים והמגרעים לישראל אלו לא רצה להרע להם, הרשות בקדו. שלא גזר על-איש ידוע, אלא הודיעו שסוף ורעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם. וכבר אמרנו, שאין כח באדם לידע היאף ידע הקדוש-ברוך-הוא דברים העתידין להיות.

פֶּרֶק שְׁבִיעִי

א הואיל ורשות כל-אדם נתונה לו, כמו שבארנו - ישפודל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפני מחטאיו ולגער בפניו מחטאיו, כדי שזכות והוא בעל תשובה וזכה לסי העולם הבא.

ב לעולם יראה אדם עצמו כאילו הוא נוטה למות, ושקמא זמות בשעתו ונקמא עומד בחטאיו - לפיכך ישוב מחטאיו מיד, ולא יאמר: קשאזקין - אשוב, שקמא זמות טרם שזקין. הוא ששלמה אמר בחקמתו: בכל-עת יהיו בגדיה לבנים (קהלת ט, ח).

ג אל תאמר שאין תשובה אלא מעברות שיש בהן מעשה, כגון: זנות וגזל וגנבה - אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו, כך הוא צריך להפשי בדעות רעות שיש לו ולשוב מן-הכפס ומן-האיבה, ומן-הסנאה ומן-ההתולל, ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת המאכלות וכיצא בהן - מן-הכל צריך לחזר בתשובה. ואילו העונות קשים מאותם שיש בהם מעשה: שבזמן שאדם נשקע באיו קשה הוא לפרש מהם. וכן הוא אומר: יעוב רשע ורכו ואיש און מחשבותיו (ישעיה גה, ז).

ד ואל ידמה אדם בעל תשובה, שהוא מרחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה - אין הדבר כן, אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם; ולא עוד אלא ששכרו הרבה - שהרי טעם טעם החטא ופרש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים: מקום שבצלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמד בו, כלומר: מעלתם גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם - מפני שהם כובשים יצרים יותר מהם.

ה כל-הנביאים בלם צו על-התשובה; ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה ששוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותם ומיד הם נגאלין, שגאמר: והיה כי-יבאו עליה כל-הדברים... ולבט צד... אליה... ושב... אליה את-שבותה ורחמה ושב וקבצה מכל-העמים אשר הסיצה... אליה (דברים ל, א-ג).

ו גדולה תשובה שמקרכת את-האדם לשכינה, שגאמר: שובה ישראל צד... אליה (הושע יד, ב); וגאמר: ולא שבתם עדי נאם... (עמוס ד, ו); וגאמר: אם-תשוב ישראל נאם... אלי תשוב (ירמיה ד, א), כלומר: אם פתור בתשובה - כי תדבק התשובה מקרכת את-הרחוקים: אמש הנה זה שנוי לפני המקום, משקץ ומרחק ותועבה - והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידידי. וכן אתה מוצא שבפשוטו שהקדוש-ברוך-הוא מרחיק החוטאים, בה מקרב את-השבים, בין יחיד בין רבים, שגאמר: והנה במקום אשר-יאמר להם לא-עמי אתם יאמר להם בני אל-חיי, (הושע ב, א); וגאמר ביקניהו ברשעתו: כתבו את-האיש הנה ציריני גבר לא-יצלח בימי (ירמיה כב, ז); אם-יהיה פניהו כן-יהיוקים מלך יהודה חותם על-יד ימיני כי משם אתגנה (ירמיה כב, כד); וכיון ששב בגלותו, גאמר בזרבל בניו: ביום ההוא נאם... צבאות אקחה ורבל בן-שאליאל עבדי נאם... ושמתיה בחותם (תגי ב, כג).

ז כמה מצלה מעלת התשובה! אמש הנה זה מבדל מה אלי ישראל, שגאמר: עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אליהיכם (ישעיה נט, ב); צועק ואינו נענה, שגאמר: כי-תרבו תפלה אינני שמע (שם א, טו); ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו, שגאמר: מי-בקש זאת מידכם רמס תצרי (שם, יב); מי גס-בכם ויסגר דלתים ולא-תאירו מזותי חנם אין-לי חפץ בכם אמר... צבאות ומנחה לא-ארכזה מידכם (מלאכי א, י) - והיום הוא מדבק בשכינה, שגאמר: ואתם הדבקים ביני אליהיכם (דברים ד, ד). צועק ונענה מיד, שגאמר: והנה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה סה, כד). ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ושקמה, שגאמר: כי כבר רצה האלהים את-מעשיה (קהלת ט, ז). ולא עוד - אלא שמתאווים להם, שגאמר: וערבה לי מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וקשנים קדמוניות (מלאכי ג, ד).

ח בצלי תשובה - ורכם להיות שפלים ונעונים ביותר. אם תרפו אותם הכסילים במעשיהם הראשונים ואמרו להם: אמש היית עושה כך וכך, ואמש היית אומר כך וכך - אל ירגישו להם, אלא שומעים ושמים ויודעים שזו זכות להם. שכל-זמן שהם בושים ממעשיהם שעברו ונקלמים מהם - זכותם מרבה ומעלתם מתגדלת. וחסא גמור הוא לומר לבצל תשובה: וכל מעשיה הראשונים...! או להזכירם לפניו כדי לבישו, או להזכיר דברים וענינים הדומים להם, כדי להזכירו מה עשה - הכל אסור. ומזהר עלי בכלל הונת דברים שהזהירה תורה עליה, שגאמר: ולא תונו איש את-עמיתו (ויקרא כה, יז).

פֶּרֶק שְׁמִינִי

א הטובה הצפונה לצדיקים היא: סי העולם הבא - והם החיים שאין מות עמהם, והטובה שאין עמה רעה. הוא שכתוב בתורה: למען ייטב לך והארבת ימים (דברים כב, ז). מפי השמועה ימדו: למען ייטב לך - לעולם שכלו טוב; והארבת ימים - לעולם שכלו ארך, וזה הוא: העולם הבא. שכל הצדיקים הוא - שיזכו לנעם זה ויהיו בטובה זו; ופרעון הרשעים הוא - שלא יזכו לחיים אלו אלא יקרתו וימותו. וכל-מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו סי לעולם - אלא נכרת ברשעו ואבד פסקה, וזהו כרת הכתובה בתורה, שגאמר: הכרת תכרת הנפש היא (במדבר טו, לא). מפי השמועה ימדו: "הכרת" - בעולם הזה; תכרת" - לעולם הבא, כלומר: שאותה הנפש שפרשה מן-הגוף בעולם הזה אינה זוכה לסי העולם הבא, אלא גם מן-העולם הבא נכרתת.

ב העולם הבא אין בו גוף וגויה - אלא נפשות הצדיקים בלבד בלא גוף, כמלאכי השבת. האיל ואין בו גויות - אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא דבר מכל-הדברים שגופות בני-אדם צריכים להם בעולם הזה; ולא יארע" דבר בו מן-הדברים שמארכים לגופות בעולם הזה, כגון: ישיבה ועמידה, ושנה ומיתה, וצב ושחוק וכיוצא בהן. כך אמרו חכמים הראשונים: העולם הבא אין בו לא אכילה, ולא שתיה, ולא תשמיש; אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה - הרי נתברר לה שאין שם גוף, לפי שאין שם אכילה ושתיה. וזה שאמרו: "צדיקים יושבים" - דרך חידוהי אמרו, כלומר: הצדיקים מצויין שם בלא עמל ובלא גייעה. וכן זה שאמרו: "עטרותיהם בראשיהם", כלומר: "דעת" שידעו, שבגללה וכו' לחיי העולם הבא, מצויה עמהם - והיא העטרה שבהם, כענין שאמר שלמה: בעטרה שעטרה-לו אמו (שיר השירים ג, יא). והרי הוא אומר: "ושמחת עולם על-ראשם" (ישעיה נא, יא), ואין השמחה גוף כדי שתנוח על-הראש - כך, "עטרה" שאמרו חכמים כאן, היא הדעה. ומהו זה שאמרו: "ונהנין מזיו השכינה?" - שיודעים ומשיגים מאמתת הקדוש-ברוך-הוא מה-שאנם יודעים והם בגוף האפל, השפלי. ג כל-גופש" האמורה בענין זה אינה הנשמה הצריכה לגוף, אלא - צורת הגופש, שהיא הדעה, שהשיגה מהבורא לפי כחה, והשיגה הדעות הנפרדות ושאר הפעשים". והיא הצורה" שבארנו ענינה בקרק רביעי מהלכות יסודי התורה - היא הנקראת "גופש" בענין זה. חיים אלו, לפי שאין עמהם מות - שאין המות אלא ממארעות הגוף, ואין שם גוף - נקראו: "צורר החיים", שנקאמר: והיתה גפש אדני צרוכה בצורר החיים" (שמואל-א כה, כט) - ונהו השקר, שאין שרר למענה מפניו; והטובה, שאין אחריה טובה, והיא שהתאוו לה כל-הנביאים".

ד וכמה שמות נקראו לה" דרך משל: "הר"י (תהלים כד, ג) ומקום קדשו (שם), ודרך הקדש (ישעיה לה, ח) ונצרות"י (תהלים צב, יד), ונצם"י (שם כו, ד), ואהל"י (שם טו, א) והיכל"י (שם ה, ח), ובית"י (שם), ושער"י (שם קיח, כ). ונתקמים קראו לה דרך משל, לטובה זו המזמנת לצדיקים קצדה": וקורין לה בכל-מקום: העולם הבא.

ה הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה: שתפרח" הנפש ולא תזכה לאותם החיים, שנקאמר: הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה" (במדבר טו, לא) - וזה האכדוני. הוא שקורין אותו הנביאים דרך משל: באר-שמת, ונאבדון, ותפתה, וצליקה" וכל-לשון קלה והשתטה קוראין לו - לפי שהיא הקלה שאין אחריה תקומה, ונתהפסד שאינו חוזר לעולם".

ו שפא חקל בעיניה טובה זו ותדמה: שאין שרר המצוות והיות האדם שלם בדרך האמת - אלא להיותו אוכל ושותה מאכלות טובות, ובוצע צורות נאות, ולובש בגדי שש ורקמה, ולשוכן באהלי שן, ומשתמש בכלי כסף וזהב ודברים הדומים לאלו, כמו שמדמין אלו הצרביים הספשים האוילים השטופים בזמנה": אבל החכמים ובעלי דעה ידעו, שקל-הדברים האלו - דברי הבאי והבל הם, ואין בהם תועלת. ואינה טובה גדולה אצלנו בעולם הזה, אלא מפני שאנו בעלי גוף וגויה. וכל-הדברים האלו" צרכי הגוף הם, ואין הנפש מתאנה להם ומתמדתם אלא מפני צרך הגוף, כדי שימצא חפצו ויעמד על-בריו"י, ובזמן שאין שם גוף - נמצאו כל-הדברים האלו בטלים. הטובה הגדולה שהיתה בה הנפש בעולם הבא, אין שום דרך בעולם הזה להשיגה ולדיע אותה. שאין אנו יודעים בעולם הזה אלא טובת הגוף, וזה אנו מתאוים, אבל אותה הטובה - גדולה עד מאד ואין לה ערך" בטובות העולם הזה אלא דרך משל. אבל בדרך האמת שנצטרף טובת הנפש בעולם הבא בטובות הגוף בעולם הזה במאכל ובמשמה - אינו כן; אלא אותה הטובה גדולה עד אין חקר ואין לה ערך ודמיון. הוא שאמר דוד: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (תהלים לא, כ).

ז וכמה כמה דוד והתאנה לחיי העולם הבא, שנקאמר: ליראי האמנתי קראות בטוב יי בארץ חיים (תהלים כו, יג). כבר הודיענו החכמים הראשונים, שטובת העולם הבא אין כח באדם להשיגה על-בריה", ואין יודע גדלה וקפיה ועצמה, אלא הקדוש-ברוך-הוא לבדו; ושקל-הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל, אינן אלא לדברים שבגוף שנהנין בהם ישראל לימות המשיח, בזמן שמשוב הממשלה לישראל; אבל טובת חיי העולם הבא אין לה ערך ודמיון ולא דמוה הנביאים, כדי שלא יפחתו אותה בדמיון. הוא שישעיהו אמר: עין לא ראתה אלהים וזלתה יעשה למחכה-לו (ישעיה סד, ג) כלומר: הטובה שלא ראתה אותה עין נביא, ולא ראה אותה אלא אלהים - עשה אותה האלהים לאדם שמתקה לו. אמרו חכמים: כל-הנביאים קלם לא נבאו אלא לימות המשיח, אבל העולם הבא - עין לא ראתה אלהים וזלתה (ישעיה סד, ג).

ח זה שקראו אותו חכמים: "העולם הבא", לא מפני שאינו מצוי עמה; וזה העולם אוכל, ונאחר-כך יבא אותו העולם - אין הדבר כן! אלא הרי הוא מצוי ועומד, שנקאמר: אשר צפנת ליראיך שעתם וגו' (תהלים לא, כ). ולא קראוהו עולם הבא - אלא מפני שאותם החיים כאין לו לאדם אחר חיי העולם הזה, שאנו קמים בו בגוף גופש, ונהו הנמצא לכל-אדם בראשונה.

פֶּרֶק תְּשִׁיעִי

א מאחר שזודע שמתן שקרן של מצוות, והטובה שזוכה לה אם שמרנו דרך ה' הפתוב בתורה - היא חיי העולם הבא. שגאמר: למען ייטב לך והארבת ימים (דברים כב, ו); והנזקמת שזוקמים מן-הרשעים ששזכו ארחות העדק הכתובות בתורה - היא הפרת, שגאמר: הפרת תפלת הנפש היא צוניה כה (במדבר טו, לא) - מהו זה שכתוב בקל-התורה בלה: אם תשמעו - גיע לכם כף; ואם לא תשמעו - יקרה אתכם כף; וכל-אותם הדברים בעולם הזה, כגון: שבע ורעב, ומלקמה ושלום, ומלכות ושלמות, ושיבת הארץ ונלות, והעלחת מעשה והפסדו ושאר כל-דברי הבריית - כל-אותם הדברים אמת היו ויהיו. ובזמן שאנו עושים כל-מצוות התורה - גיעו אלינו טובות העולם הזה בלון, ובזמן שאנו עוברים עליהן - תקראנה אותנו הרעות הכתובות. ואף-על-פי-כן אין אותן הטובות הן סוף מתן שקרן של מצוות, ולא אותן הרעות הן סוף הנקמה שזוקמים מעובר על-כל-המצוות. אלא כף הוא הקרב כל-הדברים: הקדוש-ברוך-הוא נתן לנו תורה זו, עץ חיים היא; וכל-העושה כל-הכתוב בה יודעו דעה גמורה גכונה - זוכה בה לחיי העולם הבא. ולפי גדל מעשיו ורב חכמתו הוא זוכה. והבטיחנו בתורה, שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש ונהנה בהקמתה תמיד - שזכיר ממנו כל-הדברים המונעים אותנו מעצמותה, כגון: חלי ומלקמה ורעב וכיוצא בהן. ונשפיע לנו כל-הטובות המזויקות את-ידינו לעשות התורה, כגון: שבע ושלום, ורבוני כסף וזהב, כדי שלא נעסק כל-ימינו בדברים שהגוף צריך להם - אלא נשב פנויים לקמד בהקמה ולעשות המצוה, כדי שזוכה לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר בתורה אחר שהבטיח בטובות העולם הזה: וצדקה תהיה-לנו כי נשמר לעשות (דברים ו, כה). וכן הודיענו בתורה, שאם נצוב התורה מדעת ונעסק בהכלי הזמן, כענין שגאמר: וישמן ישרון ויבצעט (שם לב, טו) - שזין האמת זכיר מן-העוברים כל-טובות העולם הזה שהן חזקו ודיהם לבלט, ומביא עליהם כל-הרעות המונעות אותם מלקנות העולם הבא, כדי שיאבדו ברשעים. הוא שכתוב בתורה: תחת אשר לא-עבדת את-... ועבדת את-איכה אשר ישלחנו יי כף (שם כח, מז-מח). נמצא פרוש כל-אותן הברכות והקלות על-דרך זו, כלומר: אם עבדתם את-ה' בשמחה ושמרתם דרכו - משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקלות מכם, עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה, כדי שתזכו לחיי העולם הבא. וייטב לך לעולם ששזכו טוב, ותאריך ימים לעולם ששזכו ארף - ונמצאתם זוכים לשני העולמות: לחיים טובים בעולם הזה המביאים לחיי העולם הבא. שאם לא יקנה פה חכמה, ומעשים טובים אין לו - במה יזכה? שגאמר: כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאל (קהלת ט, י). ואם עובתם את-ה' ושיגיתם במאכל ובמשמה וזנות ודומה להם -

מביא עליכם כל-הקלות האלו ומסיר כל-הברכות עד שיקלו ימכם בהנהגה ופחד; ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצוות, כדי שתאבדו מחיי העולם הבא - ונמצא שאבדתם שני עולמות. שזמן שאדם טרוד בעולם הזה בחלי ובמלקמה ורעבון - אינו מתעסק לא בחכמה ולא במצוות, שבהן זוכין לחיי העולם הבא.

ב ומפני זה נתאוו כל-ישראל, גביאיהם וחכמיהם לימות המשמים - כדי שינחחו ממלקיות שאינן מזיחות להם לעסק בתורה ובמצוות כהגון; וימצאו להם מרגע וירבו בחכמה, כדי שיוזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותם הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שגאמר: כי מלאה הארץ דעה את-... (ישעיה יא, ט); ונאמר: ולא ילמדו עוד איש את-רעהו ואיש את-אחיו (ירמיה לא, לג); ונאמר: והסרתי את-לב האבן מששרכם (יחזקאל לו, כו). מפני שאותו המלך שיעמד מזרע דור, בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבנו, וליפיקך ילמד כל-העם ויורה אותם דרך ה', ויבאו כל-הגוים לשמעו, שגאמר: והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית יי בראש ההרים (ישעיה ב, ב). וסוף כל-השקר כלו והטובה האחרונה שאין לה הספק ונגרעון הוא - חיי העולם הבא. אבל ימות המשמים - הוא העולם הזה ועולם במנהגו הולך, אלא שהמלכות פחור לישראל. וכבר אמרו חכמים הראשונים: אין בין העולם הזה לימות המשמים אלא ששבור מלקיות בלבד.

פֶּרֶק עֲשִׂירִי

א אל יאמר אדם: הריני עושה מצוות התורה ועוסק בהקמתה, כדי שאקבל כל-הברכות הכתובות בה, או כדי שאזכה לחיי העולם הבא; ואפרש מן-העברות שהזהירה תורה מהן, כדי שאנצל מן-הקלות הכתובות בתורה, או כדי שלא אפרת מחיי העולם הבא - אין ראוי לעבד את-ה' על-הדרך הזה. שהעובד על-דרך זה הוא עובד מיראה, ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים. ואין עובדים ה' על-דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים, שמתקבין אותם לעבד מיראה, עד שתרגה ועתם יעבדו מאהבה.

ב העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בגמיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם: לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה - אלא עושה האמת מפני שהיא אמת, וסוף הטובה לבא בגללה. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל-חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקדוש-ברוך-הוא: אברהם, לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שזננו בה הקדוש-ברוך-הוא על-ידי משה, שגאמר: ואהבתם את יי אלהיך (דברים ו, ה). ובזמן שיאהב אדם את-ה' אהבה הראויה - מיד יעשה כל-המצוות מאהבה.

ג וכיצד היא האהבה הראויה? - הוא: שיאהב את-ה' אהבה גדולה יתרה צנה מאד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוניה כה תמיד פאלו חוליה חלי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שונה כה תמיד, בין בשבתו, בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה - תהיה אהבת ה' קלב אוהביו שונים כה תמיד, כמו שצננו: בקל-קבך ובקל-נפשה (שם). והוא ששלמה אמר דרך משל: כי חולת אהבה אני (שיר השירים ב, ה), וכל-שיר-השירים משל הוא לצנן זה.

ד אמרו חכמים הראשונים: שמא תאמר: הריני לומד תורה - בשביל שאהיה עשיר; בשביל שאקרא רבי; בשביל שאקבל שכר בעולם הבא, תלמוד לומר: לאהבה את-י' (דברים יא, יג). כל-מה-שאתם עושים - לא תעשו אלא מאהבה! ועוד אמרו חכמים: במצותיו חפץ מאד (תהלים קיב, א) - ולא בשכר מצותיה. וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבונני תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד: אל תהיו פועלים המשמשים את-הרב על-מנת לקבל פרס, אלא מפני שהוא הרב - ראוי לשמשו, כלומר: עבדו מאהבה!

ה כל-העוסק בתורה כדי לקבל שכר, או כדי שלא יגיע עניו פרצנות - הרי זה עוסק שלא לשמה; וכל-העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר, אלא מפני אהבת אדון כל-הארץ שצנה בה - הרי זה עוסק בה לשמה. ואמרו חכמים: לעולם יצטק אדם בתורה אמלו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה - בא לשמה. לפיכך בשמלמדין את-הקטנים ואת-הנשים וכלל עמי הארץ - אין מלמדין אותם אלא לעבד מיראה וכדי לקבל שכר. עד שתרבה דעתם ויתחכמו חכמה יתרה, מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותם לצנן זה בנחת עד שישגיגוהו ונדעוהו, ויצבדוהו מאהבה.

ו דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקדוש-ברוך-הוא נקשרת קלכו של אדם עד שישגה' כה תמיד כראוי, ויגוב כל-מה-שבעולם חוץ ממנה, כמו שצננו ואמר: בקל-קבך ובקל-נפשה (דברים ו, ה). אינו אהב הקדוש-ברוך-הוא אלא בדיעת שידעוהו, וכל-פי הדעה תהיה האהבה: אם מעט - מעט, ואם הרבה - הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בתקנות ותבונות המודיעות לו את-קונו פסי כח שיש באדם להבין ולהשיג, כמו שבארנו בהקבות יסודי התורה.